

ЛІДІЯ КОЗАР,

аспірантка ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

БАЛАДА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ЛІЛЕЯ»

(Проблема літературної трансформації народнопоетичного образу лілеї)

Питання зв'язків Шевченка з народною творчістю була в полі зору багатьох дослідників творчості поета, зокрема, І. Франка, М. Сумцова, Ф. Колесси, М. Рильського, І. Айзеиштока, В. Данилова, Ю. Івакіа, Є. Кирилюка, Г. Нудьги, І. Пільгука та ін. Про баладу «Лілея» згадується в статті М. Сумцова «главніє мотивы поэзии Т. Шевченко». Автор пропонує порівняти цей твір Шевченка і поезію «Лілеї» І. Манжури.

В. Данилов у статті «Лілея» Шевченка і "Llie" Ербена відзначає, що український поет створив свою баладу «на основі пантеїстичного світогляду народної поезії». Порівнюючи два твори, критик вказує на ідейну нерівноцінність їх і доходить висновку, що романтизм Шевченка далекий від самодостатнього романтизму європейських літератур.

Зіставлення поезії Кобзаря з творчістю європейських романтиків - важливий напрям дослідженні літературознавців. Особливо часто порівнювалася Шевченкова «Лілея» з баладою «Лілії» Міцкевича. А. Нудьга у статті «Лілея» Т. Шевченка та її слов'янській німецькі паралелі» вперше зіставляє балади Шевченка з баладою німецького поета Е. Гейбеля «Багач з Кельну».

Більшість дослідників дотримуються думки, що в основу створення балади «Лілея» ліг поширений у народній творчості мотив перетворення знедоленої - дівчини у квітку, щоб потім розповідати про кривди людей. На сам образ лілеї та його побуту вання в уснопоенопоетичній словесності і трансформацію в літературну творчість уваги зверталосся мало. Оскільки етимологія слова «лілея» не власне українська, а запозичена з давньоєгипетської мови, ця назва рідко

'зустрічається в українських піснях, частіше - в релігійних колядках та щедрівках.

У міфології всіх народів лілея асоціюється з чистою, невинністю. У деяких народів вважається, що в образі лілеї з'являються душі померлих людей і що лілеї виростають на могилах невинно загиблих. Так, старогрецька легенда розповідає, що одна юна чарівна німфа палко закохалася в Геракла, але він віддав їй перевагу іншій, значно старшій від неї. Молода німфа втопилася з горя, однак, будучи божественною (невмирущою), не загинула, а перетворилася на чудову рослину з ніжними білими квітами.

В українській легенді водяні лілеї символізують дівчат, які, щоб не потрапити до турецького полону і втопилися в річці. І в тому місці, де вода сховала красунь від ворогів, на світанку з'явилися білі пуп'янки невідомих квітів ... Відтоді ці чудові ніжні квіти, яких прозвали лілеями, прокидаються із сонцем і засинають із його заходом.

Отже, в міфології лілею пов'язують із смертю, потойбічним світом. Але якщо в грецькій міфології рослинні метаморфози відбуваються з волі богів, які увіковічують смертних людей у квітах, або карають їх прокляттям, перетворюючи у квіти, то в українській міфології перетворення відбуваються з волі самих людей в ім'я встановлення справедливості, утвердження любові до людини, краси, оскільки давні українці вірили, що добро переможе смерть і оживить мертвих, може, в іншій подібності.

Ця особливість української міфології і відтворена в баладі Шевченка «Лілея»): вигнана, зневажена людьми дівчина гине зимою під тином, а весною відроджується - в білій лілеї. вона проростає не з волі богів, що давали простим людям помилування увічлювали їх у квітах, а для того, щоб осудити, затаврувати несправедливість, егоїзм, жорстокість людей і суспільства, яке ці явища породило:

Я умерла
зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг, білим

Аж гай звеселила!

Скільки в цих рядках оптимізму. радості життя! Водночас з якою трагічністю звучать сїюба лілеї, якими вона докоряє людям:

Зимою люде, Боже мій!

В хату не пустили.

А весною, мов на диво,

На мене дивились.

А дівчата завітчались

І почали звати

Лілеєю-снігоцвітом.

Шевченко спонукає читача замислитися: чом цей білий цвіт назван в народі лілеєю? Яку таємницю життя ховає в собі ця квітка?

Розглянемо побутування образу лілеї в нашій уснопоетичній народній творчості. Так, у календарнообрядовій поезії, зокрема в обжинкових піснях, лілея пов'язана з чеканням весілля:

Пані .. лелію ламала,

Панові в голови мала.

- Пане мій, добродію,

Сховай тую лелію

На другу неділю.

Як будем сина женити,

-Будем лелію ломити,

Як будем дочку віддавати,

Будем лелію ламати.

У колядці Лелією називається дівчина:

Гей, Лелія, Лелія, а по двору ходить,

Як зоря сходить, гей, Лелія!

Як двор умітає, ген, Лелія!

Як зоря сяє, гей, Лелія!

У весільних піснях образ лілеї є символом дівчини-нареченої:

У воротах Лелія зелено ся розвиває,

На неї вітер тихенько повіває.

Там Івасенько коником виграє,

Тестеньку кланяє,

Соколонько прилітає.

На Лелії сідає.

лілея асоціюється з коханням у народних любовних піснях:

Ой у саду-винограді
З'явилася лелія -

Тим я тебе полюбила,
що мати звеліла.

Лілею садять на могилі передчасно померлої дівчини, яку розлучили з коханим:

Його поховали, де хлопці стояли.

Її поховали, де дівки стояли.

Йому посадили дрібну розмарію,

а їй посадили білу лелію.

Щоб приховати злочин, жінка садить лілею на могилі вбитого нею чоловіка-нелюба:

Сталася нам новина:

Пані пана забил а.

До й огрудка сховала,

лелійом го насяла:

- Росии, росии, лелія,

Така слічна, як і'я.

Лелія ся збояла,

до й окенка достала.

Отже, в народних піснях, баладах, які в міфах, лілея ототожнюється з дівчиною - виростає на її могилі. Вона втілює красу, чистоту, любов, тугу, печаль. Шевченкову лілею ми й сприймаємо саме в такому трактуванні

Народне розуміння квітки знайшло своє відображення і в релігійно-культових образах. Райською квіткою Богоматері була біла водяна лілея. Назаретська церква Богоматері до нашого часу всилається лілеями, а в народі існує повір'я, що той, хто отримає букет водяних лілей, скоро помре.

Флорентійська легендарозповідає, ніби золоті пилінки лілеї, що падають на її білосніжні пелюстки, накреслюють ім'я - Марія. У колядках Діва Марія порівнюється з лілеєю:

Ой Марійо, Матко божа, Пречіста,
Просі за нас свого сина Исуса Хріста:

Біла Леліа. Діва Маріа.

А ось сучасний запис колядок:

Ой лелія, лелія,

Породила Діва сина,

Діва Марія.

Ой лелія, лелія,

У Йордані вода зимна,

Там скупала Діва снна,

Діва Марія.

У веснянках на Закарпатті також поширене оспівування лілеї:

В панськiм городі росла лелія.

Хто ж її садив?

Панна Марія.

Вона садила, підливала,

Лелійочку викохала,

Панна Марія ...

Отже, як у народних піснях лілея асоціюється з дівчиною, так у християнських - з Дівою Марією, і виступає з тими самими значеннями, що й у міфологічних легендах. Важливо зауважити, що і там, і там лілея поширена у варіанті *лелія*, що найближче стоїть до назви давньоукраїнської міфологічної істоти Лелі, яка уособлює воду - страдницьке жіноче начало, що поєднує в собі одночасно народження і смерть.

Ця споконвічна символіка води як жіночого начала, що гине без тепла, перетворюючи її в лід, мз:є спорідненість із квіткою, що народжується з води (первісного океану) - лілеєю, яка є колискою сонцю і розцвітає тільки під сонячним промінням. Усе це, взяте разом, перегукується з людиною - вона теж

гине без людського тепла. Такий мотив відчувається і в баладі Шевченка. Цим виявляється генетична глибина великого художника-мислителя, який завдяки незвичайній чутливості своєї душі зумів передати найдревніший зміст поезики народної творчості первісного, колективного, спалаху поезії, що вилилася в обрядових діях, поезики, яка творилася разом із словами.

Дівчина гине, не відчувши людської ласки, тепла, але відроджується в образі Лілеї, яка символізує чистоту, невинність, незнищеність життя, в яке щиро вірили наші предки – язичники. Так образ Лілеї в баладі Т. Шевченка поєднує в собі й міфологічне, й символічне. Геніальність поета - у зверненні до витоків народного джерела слова. Свій гнів проти несправедливості, жорстокості, проти людського егоїзму, бездушності Кобзар висловлює в риторичних питаннях Лілеї:

Скажи мені, мій братику,
Королевий цвіте:
Нашо мене Бог поставив
Цвітом на сім світі?
Шоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?. . Милосердний,
Святий Боже, Милій!

Події й образи балади настільки об'ємні й багатогранні, що викликають роздуми не лише над соціальними взаєминами, а й можуть трактуватися символічно: Лілея - образ безсмертності правди і краси людини, як безсмертна мистецька творчість 2.

У шведського славіста Альфреда Єнсена балада «Лілея» Шевченка викликала асоціації, пов'язані з особистою долею автора. У монографії «Життя українського поета» він зазначив: «І мені здається, що ця поезія має символічне значення. І сам поет став жертвою насильства, та з руїн устає його поезія, як чиста лілея»³.

На оптимізм поетової творчості звернув Франко: «Холи б мені прийшлося одним словом характеризувати поезію Т. Шевченка, то я сказав би: «Се поезія бажання життя».

Мотив невмирушості людини, вічного життя, який іде від давньоукраїнської споріднює баладу «Лілея» з драмою-феєрією Лесі Українки «Лісова пісня». Діалектична сутність «Лілеї», як і «Лісової пісні», проявляється в незнищенність життя, незважаючи на всю трагічність і драматизм його проявів. Саме у трагічного та прекрасного визначається погляди Тараса Шевченка і Лесі Українки. Тільки завдяки трагічності свого кохання, пізнавши людське життя, Мавка здобуває душу:

Ти душу дав мені, як гострий ніж

Дає вербовій тихій гілці голос.

У Шевченка гине молода дівчина, зіткнувшись з жорстоким людським світом, а її душа стає лілеєю. «Лісова пісня» завершується трагічним, але й оптимістичним відблеском вогню. Оцей вогонь і Лілеяснігоцвіт, квітка з води, беруть витoki з первісного світогляду нашого народу і надають обом творам перспективи вічності.

1 Легенди та перекази. - К., 1985. - С. 38.

2 Див.: Нуд ь г а Г. Розвиток жанру балади в українській поезії 11
Українська балада. Антологія. - К., 1964 .